

მერაბ ჩუხუა

-ჟმ/-შჟ მარკერიანი მოქმედებითი ბრუნვის აღვივებისათვის სვანურში

სვანური ინსტრუმენტალისი ფუნქციით არ განსხვავდება სხვა ქართველური შესატყვისებისაგან, ამ ბრუნვის გამოყენება ძირითადად უკავშირდება მოქმედების იარაღის გამოხატვას.

ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში სვანური მოქმედებითის ნიშანი **-ჟმ** ან **-ჟშჟ** (ალბათ, ასიმილაციით) ალომორფებითაა წარმოდგენილი: დონა-**ჟშ** (ბზ. დონ-**ოშ**) “ქალიშვილით”, მაგრამ ხონრა-**ჟშჟ** “უმცროსით”. სხვა ზედსართავებში საყრდენ ფუძეს **-ამ-** ართულებს: ხოლა — *ხოლა-**ამ-შჟ** → ხოლამ-**შჟ** “ცულით”, ხომა — *ხომა-**ამ-შჟ** → ხომამ-**შჟ** “უფროსით”...

თანხმოვნის მომდევნო პოზიციაში მოქმედებითი ბრუნვა, ჩვეულებრივ, **-შჟ** თანმიმდევრობით გამოიხატება, თუმცა შეუძლებელი არ ჩანს შებრუნებული წყობის **-ჟშ** ალომორფის თავისუფალი მონაცვლეობაც; შდრ.: ჯან-**შჟ** // ჯან-**ჟშ** “ხარით”, ბერგ-**შჟ** // ბერგ-**ჟშ** “თოხით” (ალ. ონიანი 1998, გვ. 84; თ. შარაძენიძე 1961, გვ. 222).

რა წარმოშობისაა მოქმედებითი ბრუნვის **-ჟმ/-შჟ** ნიშანი სვანურში?

ზოგი ავტორის აზრით, მოქმედებითი ბრუნვის ეს ფორმანტები ორი სხვადასხვა ნიშნის შერწყმის გზით არის მიღებული, კერძოდ, მიცემითისა და ნათესაობითის — ფუძე **-ჟ** (მიც. ბრ. ნ.) + **-შ** (ნათ. ბრ. ნ.) (ვ. თოფურია, 1944, გვ. 344; ზ. ჭუმბურიძე, 2007, გვ. 94-95). ამგვარი შესაძლებლობა სვანურისათვის არ ჩანს ბუნებრივი, ვინაიდან **-ჟ-**ს მომდევნო პოზიციაში **ი-**ს (resp. **-იშ**) დაკარგვა სვანურის ფონეტიკას არ ახასიათებს. ამგვარი პროცესი უფრო ხმოვნის მომდევნო პოზიციაში ჩანს შესაძლებელი, ისიც არა ყველა დიალექტში. ასე რომ, აქ წარმოდგენილი ახსნა ვერ იქნება დამაკმაყოფილებელი.

უპერსპექტივოდ გვესახება ნათესაობითი ბრუნვის გავრცობილი სახეობისაგან — **იშ+ა** → **-იშჟ** → **-შჟ/-ჟშ** დაშვებაც. მიუხედავად იმისა, რომ **ა** → **ჟ** ბუნებრივია სვანურში, ვერ ვხედავთ კვლავ **-ი** ხმოვნის გაუჩინარების საფუძველს და ა.შ.

ვერც იმას ვივარაუდებთ, რომ სვანური **შ** აქ ქართულ-ზანური **თ-**ს კანონზომიერი **შდ/შტ** რთული რეფლექსის გამარტივებული სახეობა იყოს **შდ/შტ** → **შ**. ამ დაშვებით აუხსნელი დაგვრჩება **ჟ** სემენტი, რომელიც ხან წინ, ხანაც მომდევნოდ სტაბილურია. სამეცნიერო ლიტერატურაში ამგვარ დაშვებას სპეციალური ნაშრომიც მიეძღვნა. გამოთქმულია ორიგინალური მოსაზრება იმის შესახებ, რომ სვანური ინსტრუმენტალისისეული **-შ** ნათესაობითის ბრუნვის ნაშთი კი არ არის, არამედ ოდინდელი **შდ** კომპლექსის გამარტივების შედეგია — **შდ** → **შ**, რომელიც ქართულ-სვანურ ბგერათმესატყვისობათა სისტემაში **თ-**ს ადგილს იკავებს (თაგვ-**შდ**ლუგ...). ავტორის აზრით, ასეთი ვარაუდი საშუალებას იძლევა, თვალი მივადევნოთ იმ ცვლილებებს,

რომლებიც მოქმედებითი ბრუნვის ფორმანტმა განიცადა სვანურში იმ პირობით, რომ ამგვარი წარმომავლობის ინსტრუმენტალის ეყრდნობა მიცემითი ბრუნვის ფუძეს, ანუ: ***-ჟ+შდ**→**ჟმ//შჟ**. **ჟ**-ს წარმოჩენა სვანური ბრუნების ყველა ტიპში არის შედეგი შემდგომი განზოგადებისა (გ. თოფურია, 1977, გვ. 113). მაგრამ აქვე ჩნდება მოქმედებითისეული **ი** ხმოვნის პრობლემა, რომლის დაკარგვის დაშვება, თანაც უკვალოდ, სვანურში შეუძლებელია (შდრ., გ. თოფურია, 1977, გვ. 113); ამდენად სვანური ფონეტიკა (და არც მორფოლოგია) არ იძლევა იმის საფუძველს, რომ მოქმედებითის **-ჟმ//შჟ** ფორმანტი ქართულ-ზანურში – **იი**-ის თუნდაც რთულ შესატყვისად მივიჩნიოთ. უპირანი ჩანს, ვეძებოთ სხვა გზა **-ჟმ//შჟ** ბრუნვის ნიშანთა გენეზისის დასადგენად.

ჩვენი დაკვირვება ამ ვითარებაში ეყრდნობა სავსებით განსხვავებულ მიდგომას; ვფიქრობთ, სვანური **-ჟმ//შჟ** მორფემის შესადარი (შესატყვისი) ქართულ-ზანურმა დაკარგა, მხოლოდ სვანური ინახავს საერთოქართველური ფუძე-ენიდან მომდინარე ბრუნვის ნიშანს, რომელიც ქართულ-ზანურში სხვა ბრუნვას შეეწყო. ამგვარი მიდგომის მართებულობას ამტკიცებს მონათესავე იბერიულ-კავკასიურ ენათა მასალა, სადაც ნათლად წარმოჩნდება სვანური **-ჟმ//შჟ** ფორმანტების კანონზომიერი ფუნქციურ-მატერიალური შესატყვისები. ასეთი ჩანს, უპირველეს ყოვლისა, ბასკური ენის ინსტრუმენტალისი; შდრ.:

- სახ. გისონ-ა
- ერგ. გისონ-ა-ქ
- ინსტ. გისონ-ა-**ს** “კაცით“

სვანურ-ბასკურის შესატყვისი გამოჩნდება დაღესტნურ ენათა მოქმედებითიც, შდრ., დილოური ენებიდან ხვარშიული: ტუჯ “დანა“ — ტუჯა-**ზ** “დანით“, ონგ “ნაჯახი“ — ონგ-მო-**ზ** “ნაჯახით“...

უფრო ადრე ბასკურზე მსჯელობისას ჰ. შუხარდტი მიუთითებდა, რომ იბერიული (ესპანეთის არქაულ ენას — მეტად აგლუტინაციურს) ბრუნება ფარავს ბასკურ სისტემას (ჟ. დიუმეზილი, 2015, გვ. 160, შენიშვნა 1), შდრ.:

- ბასკური იბერიული ბრუნება
- ერგატივი ქ -c (=ქ)
- ინსტრუმენტ. ს -s (-შ)

ვერ გავიზიარებთ ჟ. დიუმეზილის მსჯელობას იბერიულ-კავკასიურ ენათა მიცემითის, აბლატივისა და ნათესაობითის **-ს** მარკერების ერთიანი წარმოშობის შესახებ. სხვადასხვა წარმოშობის ფორმანტებია, აქ მატერიალური დამთხვევა შემთხვევითი ჩანს (შდრ., ჟ. დიუმეზილი, 2015, გვ. 163). ჩვენი აზრით, ინსტრუმენტალისის **-ს/-ზ/-შ/-შჟ-** ალომორფები დამოუკიდებელ ბრუნვას ქმნიან, რომელთაც დაემატება ატრიბუტული **-ს** აფხაზურში, ინსტრუმენტალისი **-ს** რუთულურში, რომელთაც აგრეთვე პალეოკავკასიური წარმომავლობა ახასიათებთ.

გამომდინარე ყოველივე ზემოთქმულიდან, შეიძლება დავასკვნათ, რომ სვანური **-ჟმ//შჟ** ინსტრუმენტალისი ფუძეენური წარმოშობისაა და მას საერთოქართველურში ***-სუ** CV ტიპის სტრუქტურა ჰქონდა: ***-სუ**→***-შუ**→**ჟმ//შჟ**, ანუ **უ** → **ჟ** საკუთრივ სვანური ფონეტიკური პროცესი ჩანს. ენაში მოქმედი რედუქციის შედეგი.

დაბოლოს, სვანური (resp. საერთოქართველური) მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნის გახმოვანების დადგენის თვალსაზრისით, გადამწყვეტი მნიშვნელობისა შეიძლება გახდეს ძველი ცივილიზაციის ცნობილი ენის — ხათურის მონაცემები, რომელშიც ინსტრუმენტალისის ნიშნებად $-ႁႃ, -d(u)||-t(u)$ ალომორფებს გამოყოფენ (ლ. კოჭლამაზაშვილი, 2016, გვ. 32-42); ოღონდ, ჩვენი დაკვირვებით, $-d(u)||-t(u)$ ბოლოსართები გენეტიკურად არ უკავშირდება $-ႁ$ ნიშანს. არა, მიუხედავად ერთიანი გახმოვანებისა და ფუნქციური თანხვედრისა, ხათური ენის მოქმედებითი ბრუნვის $-ႁ$ და $-d(u)||-t(u)$ მარკერები განსხვავებულ წარმომავლობას ვარაუდობენ. კერძოდ, $-ႁ$, როგორც აღვნიშნეთ, სვანური $-ႁႃ/-ႁႃ$ ვარიანტების ფონეტიკურ-ფუნქციური შესატყვისია, ხოლო $-d(u)||-t(u)$ ქართულ-ზანური $-ით/-ითენ$ მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნებს შეეფარდება.

ამდენად, დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ პალეოკავკასიურ ფუძე-ენას ბრუნვათა სისტემაში ახასიათებდა $-ႁ$ -თანხმოვნისანი ინსტრუმენტალისი, რომელიც უ ხმოვნით იყო გართულებული ხათურსა $[-ႁႃ]$ და საერთოქართველურში $[-ႁႃ]$. ამ უკანასკნელის რედუცირებულ რეფლექსად მიიჩნევა თანამედროვე სვანური ენის მოქმედებითი, რომელიც $-ႁႃ/-ႁႃ$ ვარიანტებითაა წარმოდგენილი.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ე. დიუმეზილი, 2015** - ე. დიუმეზილი, შესავალი ჩრდილო-კავკასიურ ენათა შედარებით გრამატიკაში (მთარგმნელი პროფ. რ. ჯანაშია), თბ., 2015.
- გ. თოფურია, 1977** - გ. თოფურია, მოქმედებითი ბრუნვის ისტორიისათვის სვანურში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №3, თბ., 1977.
- ვ. თოფურია, 1944** - ვ. თოფურია, ბრუნების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან მიმართებით (წინასწარი ცნობა), სმამ, ტ. V, №3, თბ., 1944.
- ლ. კოჭლამაზაშვილი, 2016** - ლ. კოჭლამაზაშვილი, ხათური ენის სტრუქტურის საკითხები, თბ., 2016.
- ალ. ონიანი, 1998** - ალ. ონიანი, სვანური ენა, თბ., 1998.
- თ. შარაძენიძე, 1961** - თ. შარაძენიძე, ორფუძიანობის ერთი ტიპის შესახებ სვანურ ენათა ბრუნებაში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. II, თბ., 1961.
- ზ. ჭუმბურიძე, 2007** - ზ. ჭუმბურიძე, სვანური ენა, თბ., 2007.

MERAB CHUKHUA

TOWARDS THE PLACE OF INSTRUMENTAL CASE
WITH -š w/ŵš MARKERS IN SVAN

The article presents the view on lost of correspondence of Svan Instrumental case morpheme -š w/ŵš in Georgian-Colchis. Only Svan preserves a case marker of Common Kartvelian parent-language origin that merged with other case in Georgian-Colchis. Rightness of such a approach is approved by the material of kindred Iberian-Caucasian languages, which clearly demonstrates functional-material correspondences of Svan -š w/ŵš markers.

In terms of determining the devoicing of Svan (resp. CommonKartvelian) Instrumental case marker the decisive and significant role can be imposed on well-known language of old civilization language Hattic, in which an Instrumental marker -š u allomorph is singled out.